

DERS KİTAPLARINDA
OSMANLI, TÜRK
ve TÜRKİYE
İMGESİ

ETİYOPYA

Zafer Çelik

Yayın Tarihi: Mayıs 2026

Ankara - Türkiye

Kapak: Murat Mutluoğlu

Dizgi/Mizanpaj: Murat Mutluoğlu

Bu çalışmaya ait içeriğin telif hakları Afrika Vakfı'na ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca kaynak gösterilerek kısmen yapılacak makul alıntılar dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, yeniden yayımlanamaz.

Afrika Vakfı

E-Posta: info@afrikavakfi.org

Yürüttüğümüz eğitim, araştırma ve yayın faaliyetlerinin devamlılığı için desteklerinizi beklemekteyiz. Siz de bağışlarınızla bilgi üretimine, akademik çalışmalara ve eğitim programlarımıza katkıda bulunabilirsiniz. Destekleriniz için teşekkür ederiz.

Hesap Bilgileri:

Bağış Hesabı: TR49 0020 9000 0119 3954 0000 04

Burs - Zekat Hesabı: TR22 0020 9000 0119 3954 0000 05

Destekleriniz için teşekkür ederiz.

"Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 5'inci maddesinin 2'nci fıkrası çerçevesinde bandrol taşıması zorunlu değildir."

ETİYOPYA

DERS KİTAPLARINDA OSMANLI, TÜRK VE TÜRKİYE İMGESİ

İçindekiler

Önsöz.....	5
Yönetici Özeti	7
Giriş.....	10
İlgili literatür	13
Çalışmanın Amacı ve Yöntemi	15
Bulgular.....	15
İslam ve Etiyopya	15
Osmanlı öncesi Türkler.....	17
Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş ve gelişme dönemi.....	20
Filistin ve Ortadoğu.....	28
Soğuk Savaş dönemi.....	30
Etiyopya birliğinin önündeki engeller:.....	31
Osmanlı-Etiyopya ilişkisi.....	31
Etiyopya toprak bütünlüğü ve birliğine tehdit güçlerin saldırganlığı	32
Sonuç.....	35
Kaynakça	37

Önsöz

Elinizdeki rapor, Afrika'yı Afrikalı kaynaklardan öğrenme perspektifiyle bilgi üretmeyi amaçlayan Afrika Vakfı'nın yürütücülüğünde hazırlanan **Doğu Afrika Ders Kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye İmgesi** araştırma projesinin bir parçası olarak ortaya çıkan çalışmalardan biridir. Bu bağlamda sunulan **“Etiyopya Ders Kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye İmgesi İmgesi”** başlıklı bu rapor, Türkiye'nin Doğu Afrika ülkeleriyle kurduğu çok boyutlu ilişkilerin toplumsal hafızadaki izdüşümünü anlama çabasıdır.

Türkiye'nin Etiyopya ile diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkileri son yıllarda dikkat çekici bir hızla gelişmektedir. Ancak bu ilişkilerin kalıcı, derinlikli ve karşılıklı anlayışa dayalı bir zemine oturabilmesi, tarafların birbirini nasıl gördüğü ve geçmişten bugüne nasıl hatırladığıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle, ulusal hafızanın şekillenmesinde önemli rol oynayan ders kitaplarının sunduğu imgeler, toplumsal algıların kaynaklarını anlamak açısından özel bir önem taşır.

Bu çalışmada, Etiyopya Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış, tarih, coğrafya, sosyal bilgiler ve vatandaşlık ders kitapları incelenmiş; bu kitaplarda Osmanlı, Türk ve Türkiye İmgesi imgelerinin ne şekilde temsil edildiği analiz edilmiştir. Etiyopya ders kitaplarının birçok farklı bağlamda Osmanlı devletine ve farklı Türk devletlerine atıf yaptığı görülmüştür. Bu atıfların niteliği, hangi bağlamlarda yer aldığı, kullanılan dilin olumlu ya da olumsuz olması gibi faktörler, iki toplum arasındaki tarihsel temasın ders kitaplarındaki yansımalarını ortaya koymuştur. Bu yönüyle çalışma, sadece akademik bir analiz olmanın ötesinde, eğitim ve kamu diplomasisi politikalarına katkı sağlayabilecek bir referans metin niteliğindedir.

Raporumuzun hazırlama sürecinde yer alan araştırma ekibine teşekkür ederim. Bu çalışmanın, uzun vadede iki ülke halkı arasında karşılıklı anlayış ve iş birliğini artıracak müşterek kazanımlara vesile olmasını temenni eder, Afrika Vakfı adına bu çıktıyı kamuoyu ile paylaşmaktan memnuniyet duyuyorum.

Mehmet Köse
Afrika Vakfı Mütevelli Heyeti Başkanı

Yönetici Özeti

Bu çalışmanın amacı Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye imgesinin nasıl sunulduğunu ortaya koymaktır. Bu amaç kapsamında Osmanlı, Türk ve Türkiye imgesinin görülebileceği sosyal bilgiler, vatandaşlık, tarih ve coğrafya ders kitapları incelenmiştir. Bu çerçevede toplam 16 ders kitabı analiz edilmiştir. Ders kitapları hazırlanan ölçütler ekseninde taranmış, derlenen verilerin çapraz kontrolü yapılmış, sonrasında ise veriler tematik analiz yöntemi ile incelenmiştir.

Türkiye'nin Afrika'ya yönelik ilgisinin artması, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerinin gelişmesinin sonucu olarak Etiyopya-Türkiye ilişkilerini farklı boyutlarda ele alan önemli bir literatürün olduğu görülmektedir. Türkiye'de çoğunluğu Afrikalı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş Etiyopya üzerine çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. Buna ilaveten, Türkiye-Etiyopya ilişkilerini ele alan önemli sayıda makale, rapor, kitap bölümü ve kitap bulunmaktadır. Buna ilaveten, Etiyopya ders kitaplarında, demokratik bilinç, toplumsal cinsiyet, küreselleşme gibi konuları inceleyen çalışmaların da olduğu görülmektedir. Ancak literatürde Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı ve Türkiye algısını ortaya koymaya çalışan bir çalışma olmadığı görülmektedir. Etiyopya ile çok yönlü ilişkilerin geliştiği dönemde Etiyopya'daki Osmanlı ve Türkiye algısını ortaya koymaya çalışan bir çalışmanın önemli bir boşluğu doldurması beklenmektedir.

Türkiye'deki toplumsal algıda ve ders kitaplarında da Etiyopya ile kurulan ilk ilişkinin ilk hicret olarak bilinen Mekke'li Müslümanların, Peygamberin talimatı üzerine Aksum Krallığı'na (Habeşistan) hicret etmesi ile başlamaktadır. Dönemin Aksum Kralı (Necaşi) Ashame'nin Müslümanları koruması Türk toplumsal hafızasında önemli bir şekilde yer etmektedir. Türklerin Etiyopya ile ilişkileri dolaylı olarak Mısır'da kurulan ilk Türk devletlerine kadar giderken doğrudan ilk teması ise Mısır'ın 1517'de fethinden sonraki döneme rastlamaktadır. Bu süreçte Kızıldeniz'de Etiyopyalılara destek veren Portekizliler ile mücadelede Adal Sultanlığı'nı destekleyen Osmanlı Devleti arasında çatışmalar yaşanmıştır. Sonrasında Doğu Afrika'da bugünkü Eritre sınırlarını kapsayan bir Habeş eyaleti kurulmuş, ancak Habeş eyaleti etkin ve güçlü bir eyalet olarak görev icra edememiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Hidivliğini almasından sonra, nominal olarak Osmanlı'ya bağlı olan Mısır yönetimi, farklı dönemlerde Etiyopya'ya yönelik akınlar düzenlemiştir. Özellikle 1860'ların ortalarından itibaren Nil'in kaynağına inmek arzusu ile Mısırlıların Etiyopya'ya yönelik seferleri olmuş ve birçok savaş yaşanmıştır. Etiyopya Afrika'da bağımsızlığını koruyan istisnai bir devlet

olduğu için Etiyopya ile siyasi ilişkiler kısa aralıklarla kesintiye uğrasa dahi var olmaya devam etmiştir. 1896 yılında Sultan II. Abdülhamid ve İmparator II. Menelik dönemlerinde heyetler arasında görüşmeler başlamış, 1912 yılında Osmanlı Devleti Harar'da bir konsolosluk açmış, Sahra Altı Afrika'daki ilk yerleşik Türkiye Büyükelçiliği 1926 yılında Addis Ababa'da kurulmuştur. Etiyopya ise 1933 yılında Türkiye'de büyükelçiliğini açmış, 1984'de Derg rejimi döneminde büyükelçilik 2006 yılına kadar kapalı kalmıştır. Bu tarihten itibaren siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler artarak devam etmiştir.

Etiyopya ders kitapları Etiyopya'nın Musevilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin en erken dönemde yayılma imkânı bulduğu bir coğrafya olarak tanımlamaktadır. İslam tarihi açısından Mekkeli müşriklerin baskısına maruz kalan küçük bir Müslüman grubun Habeşistan'a hicret etmesi, Habeş Kralı'nın Müslümanları hoşnutlukla kabul etmesi ve ev sahipliği yapması, İslam'ın Etiyopya içinde barışçıl bir şekilde yayıldığı ders kitaplarında vurgulanmaktadır. Buna ilaveten Hz. Peygamber'in ilk hicret süresince Müslümanlara iyi davranılması ve sonrasında Etiyopya ile iyi ilişkiler kurulması nedeniyle Etiyopya'ya askeri fetihleri yasakladığı belirtilmektedir.

Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu, özellikle genişleme dönemi ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde askeri ve idari olarak güçlü bir devlet olarak tanıtılır. Yeniçeri Ocağı'nın Osmanlı'nın büyümesindeki katkısı vurgulanırken, Osmanlı'nın çöküşü döneminde Birinci Dünya Savaşı ve Balkan sorunlarına sadece kısaca değinilir. Osmanlı'nın çöküşünün ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu ise demokratik bir İslam devleti olarak öne çıkarılır.

Ders kitapları, Filistin meselesine İsrail yanlısı bir perspektifle yaklaşarak Osmanlı'nın Siyonist hareketi engelleyen bir güç olarak rolünü aktarır. Osmanlı'nın, Filistin'i "işgal" eden bir güç olarak gösterilmesi, İsrail ile tarihsel bağları güçlü olan Etiyopya'nın modern siyasi duruşunu yansıtır.

Ders kitaplarında, Etiyopya'nın Osmanlı ile ilişkilerinin özellikle Adal Sultanlığı ile yaşanan çatışmalar çerçevesinde anlatıldığı görülür. Adal Sultanlığı'nın Etiyopya'ya karşı savaşında, Etiyopyalıların Portekizlilerden yardım aldığı, Adal Sultanlığı'nın ise Osmanlı tarafından desteklendiği belirtilir. Bu anlatımda Osmanlı'nın, Etiyopya'nın birliğine tehdit olarak algılandığı hissedilir. Ayrıca, Osmanlı'nın 1557'de Massava'yı ele geçirmesi ve bölgedeki üç yüzyıllık varlığı, Etiyopya'ya bir tehdit olarak sunulur; fakat Osmanlı'nın bu bölgedeki varlık nedenleri ve katkıları detaylandırılmaz.

Etiyopya kitaplarında Osmanlı'dan daha çok Mısır, İtalya ve Somali tehlikelerine odaklanılır. Mısır, Nil Nehri'nin kaynağını ele geçirme isteğiyle bir tehdit olarak gösterilirken, İtalya Etiyopya'nın en büyük tarihsel düşmanı olarak tanıtılır. Osmanlı, Etiyopya'nın doğrudan bir düşmanı olarak gösterilmese de Adal Sultanlığı'na verdiği destek ve Kızıldeniz'deki hakimiyeti olumsuz bir çerçevede anlatılır.

Giriş¹

Türkiye ve Etiyopya arasındaki devletlerarası ilişkiler son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin kökenine bakıldığında bu ilişkinin çok eskiye dayandığı görülmektedir. Türklerin ve Türk devletlerinin günümüz Etiyopya bölgesi ile münasebetleri dokuzuncu yüzyılda Mısır'da kurulan Tolunoğulları dönemine kadar uzanmaktadır. Hatta Eyyubiler ve Memlük döneminde Etiyopya'da kısmi idareden bahsedilebilmektedir.

Türkiye'deki toplumsal algıda ve ders kitaplarında Etiyopya ile kurulan ilk ilişkinin ilk hicret olarak bilinen Mekke'li Müslümanların Peygamberin talimatı üzerine Aksum Krallığı'na (Habeşistan) hicret etmesi ile başlamaktadır. Dönemin Aksum Kralının/Necaşinin Müslümanları koruması Türk toplumsal hafızasında önemli bir şekilde yer etmektedir. Türklerin Etiyopya ile doğrudan ilk teması Mısır'ın 1517'de fethinden sonraki döneme rastlamaktadır. Bu dönemde Osmanlı-Portekiz arasında geniş bir coğrafyada süregiden çatışmaların bir uzantısı da Kızıldeniz'de güvenliği sağlamaya ve Müslümanların kutsal yerlerini korumaya odaklanmıştır. Bu mücadelede Portekiz'in Hristiyan Etiyopya'ya desteği Osmanlı'nın Adal Sultanlığı gibi Müslüman müttefiklerle iş birliği geliştirmesine yol açmıştır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013).

Osmanlı Devleti'nin Afrika Boynuzu ve Kızıldeniz bölgesine olan ilgisi, Avrupa'nın bölgedeki sömürgeci faaliyetleriyle ivme kazanmıştır. Portekiz'in Hint Okyanusu'ndaki ticari yolları üzerindeki etkisini kırmak ve kutsal toprakların güvenliğini sağlamak amacıyla Osmanlı, bölgedeki Müslüman yönetimlerle askeri ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu bağlamda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Adal Sultanı Ahmed bin İbrahim'e (Ahmed Gurey) yapılan askerî yardım, Osmanlı'nın bölgedeki Müslüman nüfus üzerindeki etkisini artırmıştır. Ahmed bin İbrahim'in başarılı ilerleyişi Kanuni Sultan Süleyman tarafından "Sultan Ahmed el Hakim be Vilayet-i Habeş" şeklinde taltif edilmiştir (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013; Orhonlu, 1965).

Etiyopya'da Hristiyan Habeş Krallığı ve Müslüman Adal Sultanlığı arasında 16. yüzyıldaki çatışmalar Osmanlı-Portekiz rekabeti çerçevesinde uluslararası bir boyut kazanmıştır.

¹ Doğu Afrika ülkeleri üzerine hazırladığımız daha önceki raporlarda Afrika ülkeleri ile kurulan tarihsel ve güncel ilişkilere, ilgili literatüre, ders kitapları, ulusal kimlik ve öteki inşası ile ilgili teorik ve kavramsal tartışmalara, yöntem ve analize ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bahsedilen bu bölümler Etiyopya için önemli ölçüde benzer olduğundan dolayı bu çalışmada tekrarı önlemek adına bu bölümler kısa bir şekilde sunulmuştur.

Osmanlı, Müslüman Adal Sultanlığı'nı desteklerken Portekiz, Hristiyan Habeş Krallığı'na yardımda bulunmuştur. Adal Sultanlığı ile kurulan bu askerî ittifakın yanı sıra Osmanlı, Somali'deki Ajura Sultanlığı ile de güçlü ticari ve kültürel bağlar geliştirmiştir. Ajura Sultanlığı ile yapılan ticarette Osmanlı, bölgeye silah ve mühimmat ihraç ederken, tekstil ürünleri ithalatı gerçekleştirmiştir (Luiling, 2002; Maow, 2023). Osmanlı ve Ajura Sultanlığı'nın ortak donanmaları, Portekiz etkisini kırmak amacıyla tatbikatlar yaparak askerî iş birliğini pekiştirmiştir (Abdullahi, 2024).

Osmanlı'nın Habeş eyaletini kurma süreci 1555 yılında Özdemir Paşa'nın bölgeye gönderilmesiyle başlamıştır. Bugünkü Eritre'yi merkez alan Cibuti ve Sudan'ın bazı bölgelerini içeren yerler Osmanlı'nın kontrolüne girmiş, ancak Osmanlı Etiyopya'nın iç bölgelerine gitmemiştir. Sonrasında Doğu Afrika'da bugünkü Eritre sınırlarını kapsayan bir Habeş eyaleti kurulmuş, ancak Habeş eyaleti etkin ve güçlü bir eyalet olarak görev icra edememiştir (Rafii, 1987).

Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Hidivliğini almasından sonra, nominal olarak Osmanlı'ya bağlı olan Mısır yönetimi, farklı dönemlerde Etiyopya'ya yönelik akınlar düzenlemiştir. Özellikle 1860'ların ortalarından itibaren Nil'in kaynağına inmek arzusu ile Mısırlıların Etiyopya'ya yönelik seferleri olmuş ve birçok savaş yaşanmıştır. Mısır tamamen İngiliz kontrolüne geçtikten sonra Etiyopya'ya yönelik seferler son bulmuştur. Etiyopya Afrika'da bağımsızlığını koruyan istisnai bir devlet olduğu için Etiyopya ile siyasi ilişkiler kısa aralıklarla kesintiye uğrasa dahi var olmaya devam etmiştir. 1896 yılında Sultan II. Abdülhamid ve İmparator II. Menelik dönemlerinde heyetler arasında görüşmeler başlamış, 1912 yılında Osmanlı Devleti Harar'da bir konsolosluk açmış, Sahra-Altı Afrika'daki ilk yerleşik Türkiye Büyükelçiliği 1926 yılında Addis Ababa'da kurulmuştur. Etiyopya'da 1933 yılında Türkiye'de büyükelçiliğini açmış, 1984'de Derg rejimi döneminde büyükelçilik 2006 yılına kadar kapalı kalmıştır. Bu tarihten itibaren siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler artarak devam etmiştir.

Türkiye, 1998 yılında "Afrika Açılım Eylem Planı" çerçevesinde Afrika kıtasına yönelik dış politikasında köklü bir değişikliğe gitmiştir. Bu plan, 2005 yılının "Afrika Yılı" ilan edilmesiyle daha da derinleştirilmiş ve Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle diplomatik, ekonomik ve kültürel bağlarını güçlendirmeye yönelik bir dizi girişimini beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin bu anlamda Afrika'daki ekonomik, sosyal ve ticari alandaki en önemli ortaklarından biri Etiyopya'dır. Son yıllarda Türkiye, Etiyopya'ya çok önemli yatırımlar yapmış; özellikle inşaat, tarım ve sanayi alanlarında birçok Türk şirketi faaliyet göstermeye başlamıştır.

Özellikle inşaat sektöründe Türk şirketleri Etiyopya’da oldukça önemli altyapı işlerine imza atmıştır. Ayrıca eğitim ve kalkınma alanında Türkiye, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile birçok sosyal kalkınma projeleri ve eğitim projeleri uygulamıştır. Son olarak Türkiye burslarından her yıl çok sayıda Etiyopyalı öğrenci faydalanmakta ve Türkiye’de eğitim görmektedir.

İlgili literatür

Doğu Afrika'daki diğer ülkeler ile kıyaslandığında Etiyopya ve Türkiye ilişkilerini ele alan önemli bir literatürün var olduğu görülmektedir. Bunun muhtemel nedeni, diğer ülkelere kıyasla Etiyopya'nın bağımsız bir devlet olarak var olması, daha erken bir dönemde yükseköğretim sistemini kurması ve daha geniş bir yükseköğretim sistemine sahip olmasıdır.

YÖK tez bankası incelendiğinde Türkiye'de Etiyopya (Habeşistan) ve Etiyopya'yı oluşturan farklı toplumlar üzerine çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezinin hazırlandığı görülmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı son on yılda hazırlanmıştır. Etiyopya ve Etiyopya-Türkiye/Osmanlı ilişkilerine odaklanan bu çalışmaların çoğunluğu, ilahiyat, tarih, uluslararası ilişkiler, işletme gibi alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu alanlara ilaveten halk sağlığı, psikoloji, mühendislik ve fizik gibi alanlarda da çalışmalar olduğu görülmektedir. Dahası bu çalışmaların önemli bir çoğunluğu ise Etiyopyalı ya da Afrika'dan gelen araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Lisansüstü tezlerde en çok çalışılan konulara bakıldığında 2000 yılından önce ilahiyat alanında Müslümanların Habeşistan'a hicretine odaklanan çalışmalardır. Bunlara ilaveten Kızıldeniz'deki Osmanlı-Portekiz mücadelesine odaklanan çalışmaların olduğu da görülmektedir. Etiyopya'nın İtalyan işgali ve bu işgalin Türkiye'de nasıl ele alındığı incelenmektedir. Bunlara ilaveten, Etiyopya'nın bölge ülkeleri ile ilişkileri, özellikle Somali ile geçmişteki savaş ve sonraki dönemdeki ekonomik ilişkiler gibi konular ele alınmaktadır. Bunlara ilaveten, bugünde oldukça canlı bir tartışma olan su yönetimi konusu da yazılan tezler arasındadır.

Etiyopya ders kitapları üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar, Etiyopya ders kitaplarında küresel meselelerin nasıl ele alındığını (Zerihun & Mihiretie, 2023), demokrasinin ve demokratik kültürün etik ve ahlak kitaplarında nasıl yer aldığı (Teigland, 2024; Yamada, 2014), toplumsal cinsiyetin (Bachore & Semela, 2022; Dejene, 2017; Gebregeorgis, 2016; Worku, 2019), Afrika imgesinin (Ayane & Mihiretie, 2024), dil politikalarının (McNab & Stoye, 2000); barış değerlerinin (Gebregeorgis, 2017) nasıl ele alındığı incelenmiştir. Özellikle son 10 yılda Etiyopya ders kitapları incelemesi üzerine çalışmaların arttığı görülmektedir. Ancak Etiyopya ders kitaplarında farklı tarihsel dönemlerde uzun süre komşu ülkeler olarak birlikte var olan Osmanlı ve Türkiye algısının ne olduğu üzerine çalışmanın olmadığı görülmektedir.

Ders kitaplarının bir toplumun referans kaynakları olması, o toplumun algısını, beklentisini ve genel yaklaşımını ifade eden en önemli kaynaklardır. Ders kitapları resmi söylemi ve toplumun algısını yansıtan en önemli kaynaklardan biridir. Bu sebeple, bir toplumun algısını, yönelimini ve çocukları hangi değer ve ilkelerle yetiştirdiğini anlamak için ders kitaplarının incelenmesi oldukça önemli bilgiler sağlayabilir. Etiyopya'daki Osmanlı, Türk ve Türkiye imgesini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın hedefi, Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye algısının nasıl ele alındığını ayrıntılı bir şekilde incelemektir.

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışma, Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye algısının nasıl temsil edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, ortaokul ve lise tarih, coğrafya, vatandaşlık ve sosyal bilgiler ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye'nin nasıl bir imgeyle sunulduğu incelenecektir. Bu doğrultuda, ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye'nin nasıl tanımlandığı, hangi bağlamlarda nasıl sunulduğu, Etiyopya ile Osmanlı ve modern Türkiye ilişkilerinin nasıl tasvir edildiği gibi hususlar ele alınacaktır. Ayrıca, ders kitapları analizi yapılırken sadece mevcut olan içerik değil, aynı zamanda ihmal edilen ve söylenmeyen unsurların da tespiti önemlidir. Bu anlamda, Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı, Türk ve Türkiye ile ilgili hangi konuların göz ardı edildiği de analiz edilecektir.

Etiyopya ortaokul ve lise ders kitapları İngilizce olduğu için bu çalışmada ders kitapları İngilizce bilen tarama ekibi tarafından incelenmiştir. Daha önceki çalışmalarda olduğu gibi bir tarama ölçütü hazırlanmış, tarama ekibi bu ölçüte göre taramaları gerçekleştirmiş, elde edilen verilerin çapraz kontrolü ve yeniden okuması yapıldıktan sonra veri toplama süreci tamamlanmıştır. Bu süreçte toplam 16 ders kitabı incelenmiştir. Derlenen veriler tematik analiz yöntemi ile analiz edilmiş ve sonrasında rapora son hali verilmiştir.

Bulgular

Çok dinli ve etnili bir toplum olan Etiyopya, ders kitaplarında kendisinin çok etnili ve dinli olduğunu vurgulamaktadır. Bundan dolayı farklı dinlere ve topluluklara yönelik dikkatli bir dil kullanılmaktadır. Resmi olarak Etiyopya’da en yaygın olarak Ortodoks Hristiyanlık, İslam, Protestanlık ve yerel dinler yer almaktadır. Etiyopya ders kitaplarında İslam dinine karşı özenli bir dil kullanılmış, İslam’ın doğuşu ve yayılışına yer verilmektedir. Buna ilaveten, Etiyopya ders kitapları diğer Doğu Afrika ülkeleri ders kitaplarından farklı olarak Etiyopya bölgesinin ve Afrika Boynuzu’nun insanlığın ve medeniyetin beşiği olduğu, bu bölgedeki gelişmelerin sosyokültürel, ekonomik ve siyasal alanlardaki evrime önemli katkısının olduğu vurgulanmaktadır. Etiyopya ders kitapları, Etiyopya tarihine ve bu tarihsel süreçte İslam, Türk ve Osmanlı ile farklı zamanlarda karşılaşmalara yer vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nu doğrudan ele alan anlatılar oldukça kısa verilmiştir. Ancak farklı bağlamlarda Türk ve Osmanlı tarihine atıflar yapılmaktadır. Etiyopya ders kitaplarında Türk ve Osmanlı algısı çerçevesinde ilk olarak İslam’a nasıl yer verildiği, Osmanlı öncesi Türklerin nasıl tanımlandığı, Osmanlı’nın kuruluş ve gelişme dönemi ile çöküş döneminin nasıl ele alındığı, Osmanlı’nın Kuzey Afrika’daki hükümlanlığı, Kızıldeniz’de Portekiz ile mücadelesi ve son olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin nasıl tanımlandığı bağlamında tartışılacaktır. Bu çalışmanın odağı ders kitaplarında Osmanlı ve Türk algısı olmasına rağmen burada ilk olarak Etiyopya’nın İslam ile karşılaşmasına ve yayılmasına yer verilecektir. Çünkü Türk tarih yazımı içinde de Müslümanların ilk hicreti ve Habeş Kralı Necaşi’nin Müslümanları hoş karşılaması önemli bir anlatı olarak yer almaktadır.

İslam ve Etiyopya

Etiyopya ders kitapları, Etiyopya’nın İslam dahil Hristiyanlık ve Yahudilik için de önemli merkez olduğunu belirtir. Dahası, ders kitaplarına göre tüm bu dinler daha ilk dönemlerinde Etiyopya’da yaygınlaşma imkânı bulmuştur.

Etiyopya ders kitapları, Yahudilerin ilk dönemden itibaren Etiyopya’da yaşamaya başladığını, Hz. Süleyman’ın Habeşistan Kraliçesi/Melikesi Makeda’dan (Belkıs’tan) doğan oğlu Menelik’in Etiyopya bölgesine hükmettiğini belirtir ve ders kitaplarında bu gelenek ile güçlü bir bağ kurulur. Buna ilaveten, ders kitaplarında Hristiyanlığın dördüncü yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz’den Etiyopya’ya giriş yaptığını, hatta Hristiyan geleneğin daha ilk

yüzyıldan itibaren bölgede var olmaya başladığını vurgulamaktadır (Bogale ve Eskezia, 2023, s. 57).

Ders kitapları, Etiyopya'nın Hristiyanlık ve Yahudilik ile olduğu gibi İslam dini ile de ilk tanışan millet olduğunu belirtmektedir. Ders kitaplarında İslam tarihindeki Habeşistan'a yapılan ilk hicrete özel yer verilir. Bu süreci ders kitapları şu şekilde sunar: Hz. Muhammed peygamberliğini Mekke'de ilan etmesinden sonra insanları İslam'a davet edince Kureyş kabilesi ile çok ciddi çatışmalar yaşamış, Mekke'de Müslümanlara yönelik baskıların artması üzerine Hz. Muhammed kızının da içinde olduğu takipçilerini Cafer bin Ebu Talip'in liderliğinde mülteci olarak Aksum Krallığı'na göndermiştir (Julla ve Melko, 2023, s. 48; T/Giorgis v.d., 2022 s.115). Hz. Muhammed, Aksum Kralı Armah Ella Seham'ı (Arap kaynaklarında Ahmed el Necaşi'yi) şu şekilde tanımlamıştır. “...altında kimsenin zulüm görmediği bir kral. Allah'ın acılarınızı dindireceği bir doğruluk ülkesidir...” (Julla ve Melko, 2023, s. 48). Ders kitapları Müslümanların 615-628 yılları arasında Etiyopya'da huzur içinde yaşadığını ve sonraki yıllarda da Aksum Krallığı ve İslam devletleri arasında iyi ilişkilerin var olmaya devam ettiğini vurgulamaktadır. Tarih 9 ders kitabı bu durumu şöyle ifade eder:

Aksum kralının Müslüman mültecilere yönelik sıcak karşılaması ve iyi tutumları, Muhammed Peygamber'i Etiyopya'ya karşı cihat yapmamaya sevk etmiştir. MS 628 civarında Müslüman göçmenleri güvenli bir şekilde Arabistan'a geri gönderdikten sonra, Peygamber daha yakın ilişkiler sürdürmeye devam etti ve Aksum Krallığı'nı gelecekte cihattan muaf tuttu. İslam, ticaret yollarını takip ederek barışçıl yollarla Boynuz'a giriş yaptı. Müslüman din adamları ve tüccarlar Afrika Boynuzu'nda İslam'ın misyonerleri olarak görev yaptılar (Julla ve Melko, 2023, s. 49).

Ders kitapları, Habeşlilerin Müslümanları sıcak karşılamaları sonrasında Peygamberin Etiyopya'ya cihat ilan edilmemesi ve Etiyopya'ya İslam ordularının bir sefer düzenlemediği ve düzenlenmemesi isteğini tekrar vurgulamaktadır:

Bunun bir sonucu olarak Muhammed Peygamber, takipçilerine gelecekte Etiyopyalılara saldırmamaları ve onları zorla dinlerinden döndürmemeleri yönünde emirler vermiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, dünyanın diğer bölgelerindeki durumun aksine, İslam Etiyopya'ya barışçıl bir şekilde girmiştir. Bu ilk temaslardan sonra İslam, Etiyopya ve Boynuz'a iki yönden daha büyük ölçekte girmeye başladı: Kızıldeniz'deki Dahlak Adaları ve Aden Körfezi'ndeki Zeyla limanı. (Bogale ve Eskezia, 2023, s.60)

Ders kitaplarında İslam'ın Afrika Boynuzu'ndaki yayılması anlatılmaktadır. Buna göre İslam Etiyopya'nın yüksek bölgelerine girememiştir. Çünkü bu bölgelerde Hristiyanlık iyi bir şekilde kurumsallaşmıştır. İslam'ın Etiyopya coğrafyasındaki yayılması, savaşlar ve fetihler üzerinden anlatılmamaktadır. Özellikle ticaret üzerinden geliştiği vurgulanmaktadır (Julla ve Melko, 2023, s. 50; T/Giorgis v.d., 2022, s.159). Ders kitapları Etiyopya'nın iç bölgelerine doğru farklı Müslüman sultanlıkların kurulduğunu, İslam ve Hristiyanlığın Etiyopya'da barışçıl bir şekilde birlikte yaşadığını, İslam'ın bu bölgedeki varlığı ve gelişmesinin bu bölgelerin kültürünün gelişmesine ve zenginleşmesine katkı sunduğunu vurgulamaktadır. Örnek olarak Harar'ın, camilerle, İslami ilim ve kültür merkezi olarak 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren öne çıkan bir bölge olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda Etiyopya Müslümanları Arabistan, Mısır ve Yemen'deki İslami merkezlerle ticaret, hac ve dini eğitim için ziyaretler vesilesiyle yakın ilişki kurmuştur (Julla ve Melko, 2023, s. 50). Etiyopya ders kitapları, Etiyopya'nın Kuzey Afrika ve diğer bölgelerden farklı olarak İslam dinini kabul etme sürecinin Araplaşma şeklinde gerçekleşmediğini belirtmektedir. Çünkü Araplar Etiyopya'yı fethetmeye yönelik açık bir savaş ilan etmemiş, bundan dolayı Etiyopyalılar İslam'ı kabullerinde kendi ulusal ve etnik kimliklerini korumuşlardır (T/Giorgis v.d., 2022 s. 160).

Osmanlı öncesi Türkler

Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan başka Türk devletlerinden de bahsedilmektedir. Bunlar Selçuklular ve Memlüklerdir.

Selçuklular

Etiyopya ders kitaplarında Türklerin Müslüman olma sürecine değinilmektedir. İslam'ın yayılması anlatılırken, Emevîler döneminde Türk kabileleri ile savaşıldığı, İslam orduların Hint ve Çin sınırlarına kadar ulaştığı ifade edilmektedir. Sonraki yüzyıllarda Moğollar ve Berberiler ile birlikte Türkler gibi çok farklı gruplar İslam'ı benimsemiştir. Daha sonrasında Selçuklulara değinilmektedir. Selçuklu Türklerinin, Abbasiler döneminde Orta Asya'da doğup geliştiği ve geniş bir imparatorluk kurduğu, Bağdat'ı kontrol ettiği ve Abbasi Halifesinin bu dönemde etkili bir figür olmadığı, Selçuklu Sultanının önemli aktör olduğu ifade edilmektedir (Bogale ve Eskezia, 2023, 90-91).

Etiyopya ders kitapları Selçuklu Türklerinin tarihteki önemli aktivitelerine yer vermektedir. Ancak ders kitapları Selçuklu Türklerine ayrı bir konu ya da başlık altında değil Bizans

İmparatorluğu'ndan ve Haçlı Seferlerinden bahsedilirken yer vermektedir. Etiyopya ders kitapları Selçuklu Türklerinin, 1040 yılında Küçük Asya'yı askeri işgalinin Bizans İmparatorluğu'nu zor duruma soktuğunu, Bizans İmparatorluğu'nu 1071'de Malazgirt Savaşı'nda feci bir yenilgiye uğrattığını, Küçük Asya'nın büyük bir kısmını Selçuklu Türk hükümdarlarına ve daha sonra da Osmanlı Türklerine kaptırıldığını anlatmaktadır. Tarih 12 ders kitabında Haçlı Seferleri ve Selçukluların karşılaşmaları daha ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Selçuklular burada 1096-1270 yıllarında gerçekleşen Haçlı Seferleri başlığı altında ele alınır. Haçlı Seferleri, Batı Avrupalı Hristiyanlar tarafından Kutsal Toprak olarak tanımlanan Filistin'in kurtarılması için düzenlenmiştir.

Kutsal Topraklar Hristiyanlar için önemliydi çünkü İsa Mesih'in yaşadığı bölgeydi. 11. yüzyılda Orta Asya'dan gelen Selçuklu Türkleri Yakın Doğu'yu istila etmiş ve Küçük Asya (şimdiki Türkiye), Filistin ve Suriye'yi fethetmiştir. Türkler 1071 yılında Küçük Asya'daki Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusunu bozguna uğratmıştır. Türkler Müslüman olmuşlardı. Ancak Müslüman Arapların aksine, Hristiyan hacıların Kutsal Topraklara ulaşmasını zorlaştırdılar. Bu nedenle, 1095 yılında Bizans imparatoru I. Aleksios acilen Papa 2. Urban'dan Müslüman Türklerle savaşmak için Hristiyan şövalyelerden yardım istedi. Papa bunu kabul etti ve Clermont Konsili'nde (1095) Avrupalı Hristiyanları kendi aralarında savaşmayı bırakmaya ve Kutsal Toprakları Müslümanlardan geri almaya çağıran heyecan verici bir vaaz verdi. (Bogale ve Eskezia, 2023, s.84)

Burada ayrıntılı olarak Haçlı ordularını kimlerin oluşturduğu anlatılır. Buna ilaveten, 1096-1270 yılları arasında sekiz büyük haçlı seferi düzenlendiği ve bu seferlere kralların, soyluların, şövalyelerin ve din adamlarının farklı gerekçelerle katıldığı anlatılmaktadır. Bunların arasında İstanbul'un yağmalanmasından da bahsedilir (Bogale ve Eskezia, 2023, s.84-85). Etiyopya ders kitapları Haçlı Seferlerinin kutsal topraklardaki Müslüman gücünü kırmayı başaramadığını ancak Batı Avrupa'yı doğudaki yabancı istilalardan koruduğunu belirtir (Bogale ve Eskezia, 2023, s. 77-78; Julla ve Melko, 2023, s. 67).

Bizans üzerinden anlatılan Türklerin Anadolu'ya girişine ve Haçlılarla karşılaşmasına daha sonrasında İslam tarihi içinde de yer verilmektedir. İslam'ın doğuşu, yaygınlaşması, Mekke'den Medine'ye hicret, dört halife dönemi, Emevî, Abbasi ve Endülüs Emevîleri hakkında kısa bilgiler verilir. Bunlardan sonra ise İslam'ın yayılmasındaki Türk etkisi anlatılmaktadır:

Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin Filistin, Küçük Asya ve Arabistan'daki askeri işgalleri İslam'ın yayılmasına katkıda bulunmuştur. Hakimiyetleri altındaki bölgelere ve dünyanın diğer bölgelerine yayıldılar. (Julla ve Melko, 2023, s. 69)

Kısacası, Etiyopya ders kitaplarında Selçukluların ve Osmanlıların İslam'ın yayılmasındaki etkisinden bahsedilmektedir.

Memlükler

Etiyopya ders kitapları Kuzey Afrika'daki devletlerden bahsederken Memlülklerle de yer verir. Ders kitapları Memlülklerin Türk kökenli köle askerler olduğunu 1250-1517 yılları arasında Mısır'ı yönettiğini belirtmektedir:

İlk olarak 12. yüzyılın sonlarında Mısır'a getirilen Türk kölelerdi. Memluke, "sahipli" ya da "köle" anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Memlülkler asker olarak eğitildiler ve isyan edip Mısır'ın kontrolünü ele geçirmeden önce yüksek ordu ve hükümet görevlerine kadar yükseldiler. Memlülklerin 1250'de iktidara gelmesinden önce Mısır, 1170'ten 1250'deki çöküşüne kadar Eyyubi Sultanlığı altındaydı. Memlülklerin yükselişinin en önemli nedeni Eyyubi ailesi içindeki iktidar mücadelesiydi. Memlülkler, Mısır üzerinde egemenliklerini kurmayı başaran paralı askerlerdi. (Bogale ve Eskizia, 2003, s.121)

Ders kitapları Memlülklerin yükselmesini, yabancılar olarak benimsenmelerini sağlayan iki olayın olduğunu ifade eder: İlki, Kudüs'te Hristiyanların katledilmesi üzerine Kral Louis IX liderliğindeki Altıncı Haçlı Seferi düzenlenmiş ve Haçlılar Mısır'ı işgal etmiş, Eyyubi Sultanı öldürülmüştür. Memlülkler Haçlılara karşı savaşmış, Haçlıları yenmişler ve Kral Louis'i öldürülmüştür. İkinci olarak da 1250'lerde Moğollar ikinci defa Mısır'ı fethetmeye çalışmış, Memlülkler daha önce olduğu gibi Moğolları yenmiştir (Bogale ve Eskizia, 2003, s. 122).

Ders kitaplarına göre Memlülk yönetimi döneminde Mısır ekonomik refah ve büyüklük yaşamış, mimarı, sanat, bilim alanlarda parlamış, Trans Sahara ticaretinde aktif rol oynamış, Batı Afrika'dan Hacca gidenler için önemli bir yol ve durak olmuş; Uzak Doğu'yu, Kızıldeniz ve Akdeniz'e bağlamıştır. 15. yüzyılda Moğollar Mısır'a saldırmak istemiş, ama Osmanlı'yı yenmesine rağmen¹ güç kaybetmiş, 1517'de Osmanlı Türkleri Mısır'ı kontrol etmiş ve Mısır'daki yaklaşık 260 yıllık Memlülk yönetimi son bulmuştur (Bogale ve Eskizia, 2023, s. 121-123).

¹ Burada muhtemelen Timur'un Yıldırım Beyazıt komutasındaki Osmanlı ordusunu yendiği Ankara Savaşı kastedilmemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme dönemi

Tarih 9 ders kitabı Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme dönemini çok kısa bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre, Selçuklu Türklerinin Filistin, Küçük Asya ve Arabistan'ı 1040'ta askeri işgale başladığı ve Osmanlı Türklerinin 13. yüzyılın sonunda bu bölgede Selçuk Türklerinin yerini aldığı ve Osmanlı Türklerinin isminin liderleri Osman'dan geldiği ifade edilmektedir. Ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinin bugünkü Türkiye olduğu ve bundan dolayı da Osmanlı Türk İmparatorluğu olarak bilindiği belirtilmektedir. Osmanlı'nın 1336'da Anadolu'yu alıp burayı başkenti yaptığı anlatılmakta, sonrasında diğer savaşlar ve fethedilen yerler sıralanmaktadır: İstanbul 1453'te fethedilmiş ve başkenti olmuş, 1516'da Suriye, 1517'de Mısır ele geçirilmiş ama 1529'da Viyana'da Avrupalı güçler başarı ile Türk akınlarını savunmuştur. Türk yayılması Avrupa'da 1571'de durmuş, İnebahtı (Lepanto) savaşında Osmanlı donanmasının yenilgisi sonrasında gelişme döneminin sona ermiştir (s. 68-69). Sonrasında Osmanlı-Türk İmparatorluğu'nun en geniş döneminin bir haritası verilir:

Map 4.2. The Ottoman Turkish Empire Kaynak. Julla ve Melko, (2023, s. 69).

Ders kitaplarında Osmanlı'nın Anadolu, Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya doğru yayıldığı, Osmanlı'nın top ve tüfek gibi askeri teknolojisinin Bizans'ın çok önünde olduğu, bu yüzden Bizans'ı yenip İstanbul'u fethettiği, iki yüzyıl boyunca genişleyip, Irak, Arap Yarımadası, Filistin, Mısır, Güney Ukrayna, Polonya ve Macaristan'ın çoğunun fethedildiği ifade edilir. Etiyopya ders kitaplarına göre, Osmanlı İmparatorluğu döneminin en büyük Müslüman devleti, imparatorluk zirvesine Sultan Süleyman döneminde erişmiş, halk ona Kanuni derken, Avrupalılar onu Muhteşem olarak adlandırmışlardır. Bu bilgilere ilaveten Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kısaca şu bilgiler verilir:

Osmanlılar, yeniçeri adı verilen yüksek eğitilmiş askerlerden oluşan bir grup kurdu. İslam'ı imparatorluğun dört bir yanına yaydılar. Ayrıca ticaretten zenginlik kazandılar ve Avrupa'dan Asya'ya giden ticaret yolunu kontrol ettiler. Avrupalı tüccarların Uzak Doğu'ya gitmesini yasakladılar. Osmanlı Türk Toplumunu dört sosyal gruba ayırmıştı: Padişah, sadrazamlar (bürokratlar), yeniçeriler (askerler), meslek grupları. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürü İslam dünyasının kültürüydü. (Julla ve Melko, 2023, s. 70).

Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı Devleti'ne yönelik toplumsal tabaka açıklamasında bir eksiklik vardır. Osmanlılarda bu metinde ifade edilen Avrupa tipine benzer bir sosyal yapı söz konusu değildir. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde toplum yönetenler ve yönetilenler (reaya) ikiye ayrılmakta ve bu iki yapı da kendi içinde farklı ayrımlara sahiptir.

Bu bilgilere ilaveten Etiyopya ders kitaplarında Osmanlı'nın millet sistemi, toplumsal ve yönetim yapısına dair kısa bilgiler verilir. Burada Sultan'ın otoritesinin mutlak olduğu, kendi gücünü ve politikalarını meşrulaştırmak için şeriata önem verdiği belirtilmektedir. Buna ilaveten, Osmanlı'nın en önemli özelliklerinden birinin ordusu olduğu, büyük ve etkili bir orduya sahip olduğu vurgulanır. Burada yeniçerilerin özellikleri anlatılır:

Osmanlı ordusu büyük ve etkiliydi. Yeniçeri piyadeleri düzenli, profesyonel ve ordunun çekirdeğini oluşturuyordu. Balkanlar'daki Hristiyan ailelerin ödediği düzenli haraçlarla Hristiyan çocuklarından devşirilir, Müslüman olarak yetiştirilir ve saray okulunda en iyi askerler olarak eğitilirdi. Yeniçeriler yetenekleri, disiplinleri, cesaretleri ve fanatizmleri nedeniyle Osmanlıların düşmanları tarafından saygı ve korku ile karşılanırdı. Osmanlılar bu etkin piyade elit gücünü 15. yüzyılın ilk on yıllarında oluşturmuştur. Tüfek ve toprakla silahlandırılmıştı. (Bogale ve Eskezia, 2023, s. 96)

Ders kitaplarında yeniçerilere ilaveten atlı süvarilerden ve tımar sisteminden de bahsedilmektedir. Güçlü ve oldukça disiplinli Osmanlı ordusu ve donanmasının, Avrupalı devletler için tehlikeli bir düşman olduğu belirtilir. Buna ilaveten, Osmanlı'nın İslami medeniyetin taşıyıcısı olduğu ve “döneminin süper gücü” olduğu vurgulanır (Julla ve Melko, 2023, s. 80). Fakat Sultan Süleyman'ın vefatı sonra Osmanlı İmparatorluğu yavaşça gerilemeye başladı ve bu gerilemenin ekonomik ve askeri alanda 17. yüzyıldan itibaren artması Avrupalılar için Osmanlı tehlikesini azalttı. 18. Yüzyılda Avrupa'nın ticareti ve askeri teknolojisi Osmanlı'yı geride bırakmıştır. Özellikle Avusturya ve Rusya gibi Avrupalı devletler Osmanlı'nın birçok toprağını ele geçirmiş, saldırgan bir şekilde Osmanlı'yı geriye doğru itmişlerdir (Bogale ve Eskezia, 2023, 94-96).

Osmanlı Kuzey Afrika'sı

Etiyopya ders kitapları Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki hakimiyetine yer vermektedir. Ders kitapları Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki hakimiyetini şu şekilde aktarmaktadır: Osmanlılar Memlükleri yenerek 1517'de Mısır'ı fethetmiştir. Osmanlı'nın Mısır'ı fethetmesinin temel nedeni, Portekizliler ve Osmanlı Türkleri arasında Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nun kontrolü konusunda yaşanan rekabettir. Daha sonrasında bugünkü Libya, Cezayir ve Tunus'a doğru yönetimini genişletmiştir. Fas haricinde tüm Kuzey Afrika Osmanlıların kontrolü altına girmiştir. 16. yüzyıl boyunca iki dünya gücü, Osmanlılar ve İspanyollar, Kuzey Afrika'nın kontrolü için savaşmıştır. Osmanlı donanmasının ve yeniçerilerin askeri üstünlüğü ile Kuzey Afrikalı Arap ve Berberi Müslümanların Osmanlılarla dini birlikteliği neticesinde İspanyollar, Mağrip kıyılarındaki Ifrikiye (Tunus), Cezayir ve Trablusgarp'ta yenilmiş ve kovulmuştur. Osmanlılar Arap ve Berber göçebelere hükmetmiş, 16. yüzyılın sonunda Mağrip ülkeleri Osmanlı'nın şehirleri haline gelmiştir. Buna ilaveten, Osmanlı Nubya'ya kadar topraklarını genişletmiştir.

Etiyopya ders kitapları Osmanlıların Kuzey Afrika'daki yönetimini birbiriyle çelişen iki farklı şekilde açıklamaktadır. İlkinde yönetimin aşırı merkeziyetçi olduğu, bundan dolayı barış ve huzurun olmadığı bir yönetim olarak sunulmaktadır. Daha açık ifadeyle Kuzey Afrika'daki Osmanlı yönetimi İstanbul'dan belirlenen genel vali statüsünde paşalar ve askerlerce gerçekleştirilmekte, bu yönetim yeniçeriler ve sipahilerce desteklenmekte, yerel halktan olan sipahilere daha fazla saygı duyulmakta ve Arapların yönetimde bir sözü olmamaktadır. Etiyopya ders kitaplarındaki ikinci bir anlatım ise Osmanlıların Kuzey Afrika'daki yönetim süreçlerinde yönetimi merkezden değil, yerelden gerçekleştirdiği ifade edilmektedir:

Osmanlı Sultanı, vergilerini ödemeleri koşuluyla Kuzey Afrika devletlerini İstanbul'dan doğrudan yönetmeye fazla ilgi göstermedi. 1700'den itibaren Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Sirenayka'daki yerel askeri yöneticiler, hukuken Osmanlı Sultanına bağlılıklarını bildirip ona haraç gönderseler de fiilen bağımsızdılar. Örneğin, 18. yüzyılda, Mısır'da beyler ve paşalar olarak bilinen kalıtsal Memlük zengin soylu aileleri ve Tunus'ta kalıtsal beyler, Osmanlı Sultan'ının nominal hükümdarlığı altında bağımsız siyasi güç kullandılar. 1805 yılında Mehmed Ali, Mısır'ı 150 yıldan fazla yönetecek yeni bir hanedan kurdu. 1840'larda Sirenayka ve Trablusgarp, Senusi adı verilen Müslüman bir dini reform grubunun ana üssü haline geldi. (Bogale ve Eskezia, 2023, s.150)

Etiyopya ders kitapları Osmanlıların erken dönemde Kuzey Afrika'da merkeziyetçi bir yönetim anlayışını tercih ettiği ve 17. yüzyıldan sonra bu yaklaşımdan vazgeçtiği ifade edilmektedir. Ancak tarihsel olarak bu bilgiler sorunludur. Mısır'ın yöneticileri İstanbul'dan belirlenirken, Cezayir'in yöneticileri özellikle ilk yüzyılda daha yerelden belirlenmektedir. Asıl olarak 17. yüzyıldan sonra Cezayir'in yönetiminde merkezden kaynaklı sorunlar görülmektedir (Hizmetli, 1994).

Keşifler Çağının Başlaması ve Osmanlı Etkisi

Etiyopya ders kitapları, Avrupalılar, Avrupa ile Doğu arasındaki ticari yolların ve ticaretin Osmanlıların ve Arapların kontrolünde olması, Avrupalılara ticari ürünlerin yüksek fiyattan satılması nedeniyle Osmanlıların ve Arapların kontrol ettiği ticaret yollarından farklı yollar bulmaya çalıştığını vurgulamaktadır (Bogale ve Eskezia, 2023, s. 102-103). Ders kitapları, ticaret yollarını aramanın yanında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Hristiyanları da korumak olduğunu ifade etmektedir:

Portekiz prensi Henry the Navigator, Portekiz'in Afrika'daki keşiflerini temel olarak iki arzuya destekledi: Hristiyanlığı yaymak ve Afrika'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Hristiyanlığın dayanak noktası haline getirmek. Portekiz'in Afrika ile ticari bağlantılar kurma hedefi de vardı. Buna ek olarak, Afrika'da toprak fethetmek Portekizlilerin Afrika altınını seyahatleri finanse etmek için kullanabileceği anlamına da geliyordu bu yeni ticaret yolu boyunca. Afrika üzerinden güvenli bir geçiş elde etmek

aynı zamanda tüm Hint Okyanusu'nu doğrudan Portekiz ticaretine açabilirdi. (Julla ve Melko, 2023, s. 105).

Portekizli denizciler 1430-1490 arasında Fas'tan Ümit Burnu'na kadar Batı Afrika'nın tüm kıyılarına ulaşmış, Doğu Afrika'daki Swahili tüccarlarına erişmiştir. Portekizlilerin bu ilerlemesi "Türk" blokajının ve Arap tacirlerin aşılması anlamına gelmektedir. Bu engelin aşılması ile keşifler çağının başladığı belirtilmektedir (Bogale ve Eskezia, 2023, s.151).

Osmanlı-Portekiz mücadelesi

Etiyopya ders kitapları Osmanlılar ile Portekizliler arasındaki mücadeleye, Etiyopyalılar ile Adal Sultanlığı arasındaki mücadele bağlamında değinmektedir. Ders kitapları, Etiyopya bölgesindeki krallıkların birbirleri ile çatışmalarındaki en önemli gerekçesini uzun mesafe ticaretine hükmetme arzusu olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu ticaret büyük bir refah kaynağı olarak görülmektedir. Hristiyan krallıklar ve Müslüman prenslikler arasındaki rekabet ve çatışma bu ticaret yollarına hükmetme arzusu nedeniyle canlanmıştır. Bunun sonucu olarak da 1529-1543 arasında savaşlar yaşanmıştır. Bu süreçte Portekiz Hristiyan krallıkları desteklerken, Türkler ise manevi ve askeri desteğini İmam Ahmet'e vermiştir. Bu süreç şu şekilde anlatılmaktadır: Bu savaşlara dönemin deniz hakimiyetinin iki önemli gücü Portekizliler ve Osmanlılar dahil olmuştur. Çünkü her ikisi de Akdeniz ve Kızıldeniz'e hâkim olmak istemektedir. İlk olarak Portekizliler 1520'de Etiyopya'ya gelmiş ama 1526'da Portekiz güçleri Etiyopya'dan ayrılmıştır. 1535'te İmam Ahmed Etiyopya bölgesine hâkim olmuştur. Kral Libne Dingil, Roma Papasına ve Portekiz Kralına John Bermudez'in eliyle bir mektup göndererek askeri yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine 1541'de 400 Portekiz askeri Etiyopya'ya gelmiştir. Diğer taraftan ise İmam Ahmed, Osmanlı'dan askeri yardım istemiş ve Osmanlılar hemen tüfek ve toplarla donanmış 900 asker göndererek karşılık vermiştir. Hristiyan ordusu 1542'de bugünkü Tigray Ofla'da yenilmiş ve Portekizlilerin komutanı öldürülmüştür. Daha sonra İmam Ahmed Osmanlı askerlerini geri göndermiş ve sonraki savaşı ise kaybetmiş, savaş meydanında öldürülmüştür:

Bu arada İmam Ahmed, Osmanlı askerlerinin çoğunu memleketlerine geri göndererek büyük bir hata yaptı. Ordusunun geri kalanı da geniş imparatorluğun dört bir yanına dağılmıştı. Öte yandan Portekizliler komutanlarının ölümüne çok kızmış ve bunun intikamını almaya çalışmışlardı. Portekizli silahşorların aralarındaki varlığı Gelawdewos'un

ordusunun moralini yükseltti. Şubat 1543'te Gelawdewos, Etiyopyalılar ve Portekizlilerin birleşik güçlerini yönetti ve Dembiya'daki Woyna Dega savaşında İmam'ın ordusunu yendi. Ahmed bir Portekizli silahşor tarafından vuruldu ve kısa süre sonra öldü. Müslüman ordusu ve İmam'ın eşi Bati Del Wambara güneye, Adal'a çekildi. Adal'ın Etiyopya bölgesi ve Afrika Boynuzu üzerindeki kısa süreli hakimiyeti sona erdi. (Bogale ve Eskezia, 2023, s.191)

Ders kitapları bu son savaştan sonra Gelawdewos'un tekrar Müslümanların yaşadığı bölgeye hâkim olduğunu, Müslümanlar ile Hristiyanların barış içinde yaşamaya devam ettiğini vurgulamaktadır.

İmam Ahmed'in Etiyopya'ya karşı ilan ettiği savaş Etiyopya tarihinde kritik anlardan biri olarak tanımlanır. Bu savaşın Etiyopya'ya çok fazla zarar verdiği, birçok maddi kaybın olduğu, insan hayatının kaybedildiği, birçok manastır ve kilisenin yakılıp yıkıldığı, Etiyopya'nın güç birliğine zarar verdiği için soylular arasında yeni çatışmalara neden olduğu ve Oromoluların göçüne neden olduğu ifade edilir (Bogale ve Eskezia, 2023, s.192-193). Bir diğer olumsuz etki ise Osmanlıların Kızıldeniz bölgelerine yerleşmesi ve üç yüzyıl burada kalmış olması olarak açıklanmaktadır (Bogale ve Eskezia, 2023, s. 219).

“Doğu Sorunu”: Osmanlı'nın çöküş dönemi

Etiyopya ders kitaplarında Avrupa'daki gelişmeler anlatılırken Doğu Sorunu bağlamında milliyetçilik konusuna değinilmektedir. Buna göre, bu sorun diplomatik bir mesele olarak 19 ve 20. yüzyılda, Balkan halkları arasında milliyetçi duyguların yükselmesinin, Türk (Osmanlı) İmparatorluğu'nun gerilemesinin ve büyük güçlerin yakın doğudaki çıkarlarının farklılaşmasının sonucu ortaya çıkmıştır (Tufa ve Desta, 2023, s. 19). Doğu Sorununu Tarih 12 ders kitabı daha açık bir şekilde şu şekilde tanımlamaktadır:

“Doğu Sorunu”, Osmanlı gücü azaldıkça Balkanlar'da ve başka yerlerde Osmanlı İmparatorluğu'na ne olacağı anlamına geliyordu. Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu, genellikle Rusya tarafından desteklenen Balkan ulusal hareketlerinin militanlığı tarafından tehdit ediliyordu. Özellikle Doğu Sorunu, 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve ekonomik bir istikrarsızlık meselesiydi. Dahası, Avrupalı büyük güçlerin bölgedeki stratejik rekabetinin ve siyasi

düşüncelerinin de ana nedeniydi. (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s. 20)

Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Avrupalı güçlerin askeri, stratejik ve ticari çıkarlarına dair bir güç mücadelesi başlamıştı. Emperyal Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesini isterken, Avusturya Macaristan ve Birleşik Krallık kendi çıkarları için İmparatorluğu'nun varlığının devamını istemektedir. Bütün bu tartışma en temelde Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Balkanlar üzerinden devam etmektedir. Çünkü Balkanlarda milliyetçilik iyice artmış, kendi bağımsızlıklarını elde etme arzusu yükselmiş ve bu süreçte de Avrupalı güçler arasındaki rekabet iyice büyümüştür:

Balkanlar, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Bu bölge Sırlar, Bulgarlar, Rumenler ve Yunanlılar gibi çok çeşitli etnik kökenden gelen halklara ev sahipliği yapıyordu. 1800'lerin başında Balkan bölgesindeki hoşnutsuzluk milliyetçiliğin yükselişiyle daha da arttı. Osmanlı Türk yönetiminin bu bölgede gerilemesinin ardından, farklı ülkeler Balkanlar'a hâkim olmak için yarıştı. 1830 yılına gelindiğinde Yunanistan bağımsız bir devlet haline gelmiş ve Sırbistan da kendi kendini yönetmeye başlamıştır. 1850'li ve 60'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan vilayetlerinde yaşayan halklar arasındaki bağımsızlık ve milliyetçilik hareketleri giderek büyüdü ve güçlendi. Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Almanya Balkan bölgesinde kendi ulusal çıkarlarına göre hareket etmişlerdir. Yabancı güçler, Türkler ve milliyetçi gruplar arasındaki mücadelelere kendi amaçları doğrultusunda müdahale etmişlerdir. Rusya, Balkan milliyetçilerini Slav kökenli olmaları, Ortodoks olmaları ve Karadeniz ve Akdeniz'e erişmek için desteklerken, İngiltere Hindistan'daki çıkarlarını korumak için Akdeniz'de bir Rus hakimiyeti istemiyordu bundan dolayı milliyetçi hareketleri bastırmak için Türkleri desteklemiştir. (Tufa ve Desta, 2023, s. 20).

1870'lerde Osmanlı'nın yaşadıkları zorluklar artmış, Balkanlar'ın birçok bölgesinde isyanlar çıkmış, ama Osmanlı bunları durdurmayı başarmıştır. Rusya ise Osmanlı'nın isyancı halka zulmettiği iddiası ile 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan etmiştir. Burada 93 Harbi olarak bilinen savaş, diğer devletlerin bu savaşa nasıl tepki verdiği, Avrupalı devletler arasındaki güç savaşı, Balkan topluluklarının bağımsızlık arzusu, San Stefano Anlaşması anlatılmaktadır. Savaş sonrasında da Avrupalı güçlerin Osmanlı ile ilişkilerine değinilir. Örneğin, Almanya ile Osmanlı'nın yakınlaşması, Osmanlı askeri ve finans sisteminin düzenlenmesine destek vermesi ve Bağdat Demiryolu yapımı gibi olaylardan bahsedilir.

Diğer taraftan ise İngiltere, Fransa ve Rusya ile ilişkileri geliştirmiş ve ittifaklar kurmuştur (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s. 19-21).

Balkan Savaşları

Etiyopya ders kitapları iki Balkan savaşına da yer vermektedir. Bu savaşlar ders kitaplarında şu şekilde sunulmaktadır: Birinci Balkan Savaşı (1912) Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan bağımsızlıklarını elde etmelerine rağmen halen nüfuslarının belirli bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu altında yaşıyordu, Makedonya'yı Osmanlı'dan koparmak için Rusya'nın desteği ile birlikte savaş ilan ettiler. Balkan ülkeleri Osmanlı'ya karşı önemli bir zafer ilan etmiş, yapılan barış anlaşması ile Osmanlı, Balkanlar'daki geri kalan topraklarını ve hatta Trakya'nın önemli bir kısmını kaybetmiştir. İkinci Balkan Savaşı'nda ise Makedonya'nın paylaşımı konusunda Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında anlaşmazlık çıkmış, Balkan ülkeleri kendi aralarında savaşa başlayınca Osmanlı İmparatorluğu bunu fırsat bilerek savaş ilan etmiştir. Birinci Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakların önemli bir kısmını geri almıştır. Balkan Savaşları'nda sivillere karşı büyük katliamlar yapılmıştır. Balkanlar'daki huzursuzluk, yapılan barış anlaşması sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Avusturya Macaristan ve Sırbistan arasında gerginlik daha da artmıştır. Bunun sonucunda da Sırp milliyetçisi Gavrilo Princip'in 28 Haziran 1914'de Avusturya prensine yönelik Saraybosna'daki suikastı sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan sürecin fitili yakılmıştır (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s. 22-24).

Birinci Dünya Savaşı Süreci

Ders kitaplarında Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri, süreci ve sonrası ayrıntılı olarak tartışılmaktadır (Tufa ve Desta, 2023, s. 83). Hatta Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki anlaşmalar ve anlaşmaların ülkeler üzerindeki etkilerinden bahsedilirken, Osmanlı'dan bir cümle ile bahsederken, Almanya'dan ayrıntılı bahsetmektedir. Savaşa giriş süreci, savaş ve savaş sonrasında Osmanlı ile ilgili oldukça az bir bilgi verilir. Bunlardan biri savaşın etkilerinden bahsedilirken Avusturya-Macaristan'daki Habsburglar, Almanya'daki Hohenzollenler, Rusya'daki Romanoflar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sultanları gibi Avrupa'daki dört emperyal hanedanın sona ermesidir (Mekonnen ve Washiyun, 2023, s. 99; Tufa ve Desta, 2023, 88-89). Aynı zamanda doğuda Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirmiş ve modern demokratik bir İslam devleti olan Türkiye'nin temelini atmıştır

(Mekonnen ve Washiyun, 2023, s. 99). Burada Osmanlı'nın savaşa girmesi ve savaşın bir tarafı olmasına değinilmez.

Filistin ve Ortadoğu

Etiyopya ders kitapları Filistin meselesine ayrıntılı yer vermekte ve burada bazı bağlamlarda Osmanlı'ya da atıf yapmaktadır. Ders kitapları ilk olarak Siyonist hareketin doğuşu ve faaliyetlerini anlatır. Bu süreçte, Arapların topraklarını sattığı, Yahudilerin aldığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu engellemeye çalıştığı ifade edilir:

On dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında Siyonist hareket Avrupa'da güç kazandı ve çok sayıda Yahudi Filistin'e göç etti. Hareket tarım yoluyla kendi kendine yetmeye odaklandı ve birçok göçmen kırsal bölgelere yerleşti. Bunu yapabilmek için Yahudiler, küçük arazilerin yerel Arap sahiplerinden ve büyük alanların devamsız Arap toprak sahiplerinden toprak satın almak zorunda kaldı. Sonuç olarak, Yahudiler ve Araplar giderek artan bir temas içine girdiler; zaman zaman Yahudilerin satın alımları Arap köylülerin topraklarından sürülmesine yol açtı. Osmanlı hükümeti Siyonist hareketi yavaşlatmaya çalışsa da Yahudiler önemli ve geniş bir varlık oluşturdu. (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s.148)

Etiyopya ders kitapları Filistin meselesini daha İsrailci ve Siyonist bir perspektiften ele almaktadır. Zaten ilk olarak Filistin'in Osmanlı işgali altında olduğu ifade edilir:

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Filistin, zayıf ve gerilemekte olan Osmanlı Türk yönetiminin işgali altındaydı. 1915 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı destek sağlama umuduyla, İngilizler Araplara Filistin'i vaat etti. Ancak 1917'de İngilizler, Balfour Deklarasyonu olarak bilinen deklarasyonla Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulmasını destekledi. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, İngiltere ve Fransa Ortadoğu'yu doğrudan kontrol ettikleri mandalara böldüler. Buna, İngiliz yetkililerin Avrupa'dan artan Yahudi göçünü desteklediği Filistin toprakları da dahildi. 1920'lerde ve 1930'larda Filistin'e Yahudi göçü giderek artıyordu. Avrupa'daki antisemitizme karşı bir tepki olarak, Yahudi milliyetçi hareketi olan Siyonizm'in popüleritesi arttı. Siyonistler

bir Yahudi vatanı yaratmak istiyorlardı. (Tufa ve Desta, 2023, s.136)

Etiyopya ders kitaplarında Britanya'nın hem Siyonistlere hem de Araplara söz vermesi sonrasında artan Yahudi yerleşmeleri karşısındaki çatışmalara İngilizlerin zayıf bir şekilde arabuluculuk yaptığı hem Arapların hem de Yahudilerin terör saldırıları ve düşük yoğunluklu savaş yürüttüğü ifade edilmektedir. Yahudi devletinin kurulması ise şu şekilde ifade edilir:

Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya Holokost'ta milyonlarca Yahudi'nin öldürüldüğünün farkına vardı ve kamuoyu bağımsız bir Yahudi devleti kurulmasını desteklemeye başladı. Filistin'deki ve başka yerlerdeki Araplar bu fikre direnmeye devam etti, ancak 29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler (BM) Filistin'in ayrı Yahudi ve Arap devletlerine bölünmesini öngören bir karar aldı. Arap devletleri BM kararını kabul etmeyi reddettiler, ancak Filistin'deki Yahudi liderler 1948'de bağımsız İsrail devletini ilan ettiler. (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s. 147-148)

Etiyopya ders kitaplarında Yahudi devletinin kurulması, Filistinlilerin yerlerinden edilmesi, mülteci durumuna düşürülmesi gibi konulara değinmemektedir. Daha İsrail merkezli bir okuma yapılmaktadır.

Tarih 11 ders kitabında Yahudilik ile Etiyopya geleneği arasında ilişki kurulmaktadır. Açıkçası, bu durum Filistin İsrail meselesindeki yaklaşımı da belirlediği düşünülmektedir.

Etiyopya'nın ilk kiliselerindeki gelenekler, ülkenin büyük bölümünün bir zamanlar dini mirasının bir parçası olarak Yahudi inanç ve kültürüne sahip olduğunu savunmaktadır. Yahudilik Etiyopya'ya M.Ö. 8. yüzyıl gibi erken bir tarihte girmiştir. Erken Orta Çağ dönemine kadar yazılmamış olsa da Kral Süleyman ve Saba Melikesinin ilişkisinin hikayesi bu dönemde ortaya çıkmıştır. Efsaneye göre Kral Süleyman'ın bilgeliğini görmek isteyen Kraliçe, Kudüs'e bir hac ziyareti gerçekleştirmiştir. Kral onu görünce ona âşık olduğunu hissetmiş. Sonra Süleyman'dan Kral I. Menelik'i doğurdu. Babasını ziyaret etmek için İsrail'e yaptığı ikinci seyahatinde, Yahudi rahipler ve askerler eşliğinde Etiyopya'ya geri döndü. Bu ilk Yahudi göçmenler hakkında çok az bilgi olmasına rağmen, geleneksel olarak Etiyopya'nın Yahudileşmiş halkı, I. Menelik'in yoldaşlarının ve ayrıca M.Ö. 6. yüzyıldaki Babil Esareti sırasında Mısır'a kaçan Yahudilerin soyundan

geldiklerini iddia etmektedir. (Bogale ve Eskezia, 2023, s.57)

Etiyopya birleşmesinden sonra da İmparator II. Menilek unvanını kullanmıştır. Bu ise Etiyopya'daki Yahudilik üzerinden tarihsel mirası gösteren bir husustur.

Etiyopya ders kitapları Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan değişimden kısaca bahseder. Ortadoğu'nun Osmanlı yönetimi altında daha birleşik olduğu ifade edilir:

Orta Doğu'nun büyük bir kısmı I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Türklerinin kontrolü altındaydı. I. Dünya Savaşı'nın bitiminden kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu İngilizler ve Fransızlar arasında paylaşıldı. Beş yeni manda devleti kuruldu: İngiltere Irak, Filistin ve Trans Ürdün'ü (şimdiki Ürdün), Fransa ise Suriye ve Lübnan'ı aldı. Orta Doğu, Türklerin yönetimi altında Batı'nın yönetiminden daha fazla birleşmişti. (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s.146)

Soğuk Savaş dönemi

Etiyopya ders kitaplarında Soğuk Savaş dönemi sürecindeki Truman Doktrini ve Marshall yardımları anlatılırken Türkiye'ye atıf yapılmaktadır. Bu yardımların en temelde Komünist Rusya'nın baskısını azaltmak üzere gerçekleştirildiği belirtilmektedir:

1947 yılında Yunanistan Komünist gerilla çetelerinin saldırısı altındaydı ve Türkiye de Rusya'nın baskısı altındaydı. Komünistlerin Doğu Akdeniz'e yayılmasını durdurmak amacıyla Başkan Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye ABD'nin ekonomik ve askeri yardımda bulunacağını açıkladı. (T/Giorgis v.d., 2022, s. 110)

Başka bir kitapta bu olay ayrıntılı olarak şu şekilde aktarılır:

İngiliz hükümeti artık Doğu Akdeniz bölgesini koruyamayacağını belirttiğinde, Batılı ülkeler Yunanistan, Türkiye ve geniş petrol rezervlerine sahip Orta Doğu'nun komünizmin eline geçmesinden endişe duydu. Amerika Birleşik Devletleri harekete geçmeye karar verdi. Mart 1947'de Truman Doktrini olarak bilinen belgeyi yayınladı. Birleşik Devletler komünizmin yayılmasını durdurmaya kararlıydı. Bu amaçla Truman, ABD'nin

parasını, malzemelerini ve teknolojik bilgisini komünizm tehdidi altındaki ülkelere yardım etmek için kullanacağını söyledi. Truman, Yunanistan ve Türkiye'nin komünist saldırılara karşı savunulmasına yardımcı olmak için Kongre'den 400 milyon dolarlık fon ve diğer malzemeleri talep etti. 1949 yılında Yunan hükümeti komünist hareketi Amerika'nın mali ve teknik yardımıyla bastırdı. (Tufa ve Desta, 2023, s. 121)

Etiyopya ders kitapları Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin ABD'nin yanında komünizm tehlikesine karşı durması için Marshall yardımlarının yapıldığını ve sonrasında da Türkiye'nin NATO üyesi olduğundan bahsetmektedir.

Etiyopya birliğinin önündeki engeller:

Etiyopya birliğinin gerçekleşmesi, egemenliğinin ve toprak birliğinin sağlanması bağlamında altı tarihsel döneme atıfta bulunmaktadır. Bunlar, Osmanlı Türkleri, Mısır yayılması, Mehdisiler, Adwa Savaşı, faşist İtalyan saldırganlığı ve Somali işgalleri olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı-Etiyopya ilişkisi

Etiyopya birliğinin ve egemenliğinin savunulması ve coğrafi bütünleşme başlığı altında Osmanlı ile (Osmanlı Türkleri) ilişkilerden bahsetmektedir. Osmanlıların Müslüman ova krallıklarına verdiği destek burada daha olumsuz bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak diğer Etiyopya birliğine tehdit olarak tanımlanan güçlerden farklı olarak Osmanlı saldırganlığı tanımı kullanılmazken, Osmanlı'yı da Etiyopya'nın karşı cephesinde tanımlamaktadır:

Etiyopya ile Osmanlı Türkiyesi arasındaki ilk ilişki 16. yüzyılda Portekizlilerin Massawa'yı işgal edip Hristiyan dağlık krallıkla ilişki kurmasıyla başlamıştır. Bu süre zarfında Osmanlılar Sevakın ve Zeyla'yı işgal ederek ve Müslüman ova sultanlıkları ile dostane ilişkiler kurarak cevap verdiler. Hristiyan dağlık krallık ve Müslüman ova sultanlığı arasındaki iç savaşta her ikisi de kendi çıkarları için müttefiklerine yardım etti. 1557 yılında Kızıldeniz ve Massawa limanı da dahil olmak üzere Etiyopya toprakları Osmanlı

Türklerinin kontrolüne geçti. Sarsa Dingil, 1579 seferinde Türklerle ilişki kuran Bahr Negash Yeshaq'ın isyanını bastırdı, ancak onları Massawa ve çevresindeki kıyı bölgelerinden çıkarmadı, Kızıldeniz kıyı bölgeleri Türk kontrolü altında kaldı ve Massawa üzerinden ithalat ve ihracat ticaret faaliyetleri neredeyse durdu. (T/Giorgis v.d., 2022, s. 163)

Osmanlılara yönelik benzer negatif dil, İmam Ahmed'in liderliğindeki Etiyopyalılar ve Adallılar savaşlarının sonuçları bağlamında da tekrar edilmektedir:

İkinci olarak, Osmanlı Türkleri ile kurmuşlardır. İç bölgelere doğru ilerlemeye başladılar ve Kızıldeniz kıyı bölgesinin siyasi merkezi olan Debarwa'yı işgal ettiler. 1578'de kıyı bölgelerinin yöneticisi Bahire Negaş Yeşhak, Kral Sertse Dingil'e karşı açıkça isyan etti ve Osmanlı Türklerinin yanında yer aldı. Ertesi yıl, Kral [Sertse Dingil], Yeşhak'ı yenmeyi başarmıştır. Ancak [Etiyopyalılar] Osmanlıları sonraki 300 yıl boyunca ellerinde kalan kıyı bölgelerinden çıkaramadı. (Bogale ve Eskezia, 2023, s. 219)

Etiyopya ders kitaplarının bu anlatısı, Osmanlıları sadece işgalci bir güç olarak tanımlamakta, bölgedeki Müslüman toplumların güvenliğini ve refahını sağlamadaki rolü ile Müslümanların hamisi ve halifesi olma rolünü ihmal etmektedir.

Etiyopya toprak bütünlüğü ve birliğine tehdit güçlerin saldırganlığı

Etiyopya ders kitapları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Etiyopya birliğini sağlamaya yönelik mücadelelere ayrıntılı yer vermektedir. Ders kitaplarında Etiyopya'nın birliğini engelleyen iki önemli düşman vardır. İlki Mısır'dır. Ders kitaplarında, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki hakimiyeti sonrasında Etiyopya ile birçok çatışma ve savaş yaşandığı, Mısır yönetiminin topraklarını bu bölgeye doğru genişletmek istediği ve bu amaçla Mısır'ın Etiyopya'ya yönelik saldırganca davrandığı ve Mısırlıların Etiyopya'yı Nil'in kaynağına inmek ve bu kaynağı kontrol etmek için işgal etmek istediği aktarılmaktadır. Bunun için Mısırlılar Etiyopya'yı tamamen işgal için 1875'te saldırıya başlamış ve Mısır'ın işgal çabalarına karşı Etiyopyalılar kendi vatanlarını korumayı başarmıştır (Mekonnen ve Wasyihun, 2023, s. 65-66; Tufa ve Desta, 2023, 2023, s. 61-62 T/Giorgis v.d., 2022, s. 164-167). Ders kitapları Mısırlıların Etiyopya'yı işgal çabalarını ve bu süreçteki savaşları ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Burada

dikkat çeken husus, Mısır'ın Etiyopya'ya yönelik saldırganlığına yönelik atıflarda doğrudan Mısır tanımı yapılır. Diğer Doğu Afrika ülkelerinin bazılarında olduğu gibi Türk-Mısır yönetimi tanımı yapılmamakta ve Osmanlılar ile Mısır yönetimi arasında herhangi bir ilişki kurulmamaktadır. Ders kitaplarında, Etiyopya'nın birleşme sürecindeki bir diğer saldırgan tutumun ise Mehdici Sudanlılardan geldiği ve Mehdi'nin ordusu ile birçok cephede savaşıldığı belirtilmiştir (Tufa ve Desta, 2023, s. 62; T/Giorgis v.d., 2022, s. 169-170)

Etiyopya ders kitaplarının Etiyopya'nın bağımsızlığı için en önemli düşman ve tehdit olarak tanımladığı ülke İtalya'dır. İtalya iki farklı tarihsel dönemde Etiyopya'nın bağımsızlığını tehdit etmiş ve Etiyopya'yı kolonileştirmeye çalışmıştır. Bunlardan ilki 19. yüzyılın son çeyreğinde İtalya Etiyopya'yı sömürgeleştirmeye çalışmış ve sonunda 1896'da Adwa Savaşı'nda mağlup olmuştur. Bu savaş Etiyopya'nın bağımsızlığını koruması için oldukça kritiktir. Ders kitapları bu savaş sonrasında dönemin güçlü devletlerinin Etiyopya'yı bağımsız ve egemen devlet olarak tanıdığını ve Etiyopya'da temsilcilikler açmaya başladığını belirtmektedir (Tufa ve Desta, 2023, s. 64; T/Giorgis v.d., 2022, s. 169-171, 172). Ders kitaplarında, Etiyopya'nın Adwa savaşında İtalyanları yenmesi, sadece Etiyopya'nın bağımsızlığı için değil, aynı zamanda tüm Afrika ve siyah insanlar için bir gurur ve motivasyon kaynağı olarak tanımlanmaktadır:

...kahramanca yürütülen ulusal kampanya, işbirliği ve Etiyopya halklarının ortak başarıları, ulusal entegrasyonun pekiştirilmesinde olumlu bir etki yaratmıştır. Zafer o zamandan beri tüm Etiyopyalılar için birliğin, bağımsızlığın ve ulusal gururun sembolü olmuştur... Adwa zaferi, siyah halkın güçlü bir beyaz Avrupalı güce karşı kazandığı ilk kesin zaferdi. Dolayısıyla, dünyanın dört bir yanında özgürlükleri ve bağımsızlıkları için mücadele eden siyahlar için de bir gurur ve motivasyon kaynağı olmuştur. (Tufa ve Desta, 2023, s. 64-65)

İtalyanların ikinci saldırganlığı 1934'ün sonlarında Mussolini döneminde başlamıştır. Bu dönemde İtalya gözünü tekrar Etiyopya'ya dikmiş, Etiyopya'yı işgal süreci başlamıştır. Ders kitapları İtalyanların büyük bir vahşet, şiddet ve katliam ile uluslararası hukuku hiçe sayarak Etiyopya'ya saldırdığını ve işgal ettiğini anlatmaktadır. Hatta İtalyanlar, ağır silahlar ve ağır bombardıman uçaklarıyla saldırılar düzenleyerek Etiyopya'yı 1936-1941 yılları arasında işgal etmiştir. Bu anlatıda İtalyanların açık bir zalimlikle hareket ettikleri vurgulanır:

Etiyopyalılar, İtalyanlar tarafından kullanılan hava bombardımanına ve zehirli gaza karşı koyamadı... İtalyanların başarısı büyük ölçüde daha hazırlıklı olmaları, üstün silahları, önemli bir hava gücü tekeline sahip

olmaları ve yasaklı hardal gazını kullanmalarından kaynaklanıyordu. (Tufa ve Desta, 2023, s. 70)

İtalyan kuvvetleri bir tür intikam olarak şehirdeki Etiyopyalıları katletti. Bu olay Graziani Katliamı ya da Şubat Katliamı olarak bilinir. Üç gün içinde yaklaşık 30.000 Etiyopyalı katledilmiştir. (Tufa ve Desta, 2023, s.73)

Ders kitapları, Etiyopyalıların bu işgali asla benimsemediğini, 1936-1941 yılları arasında vatansever direniş dönemi başlattıklarını, tüm İtalyan vahşetine karşı kadın, erkek çocuk topyekûn bir direniş sergilediklerini ifade etmektedir. Ders kitaplarında bu direniş eylemlerini İtalyanların kanlı bir şekilde bastırması, katliamlar yapması ve oldukça kanlı saldırılar düzenlemesi vurgulanmaktadır (Tufa ve Desta, 2023, s.72; T/Giorgis v.d., 2022, s. 175-180). Açık bir şekilde Etiyopya ulusal kimliğinin en önemli oluşturucusu olarak İtalyan saldırıları, işgalleri ve İtalyanlara karşı direniş ve zaferin olduğu görülmektedir.

Etiyopya ders kitaplarındaki İtalyanlardan sonra en önemli düşman olarak tanımlanan bir diğer millet ise Somalilerdir. Somalilerin iki tarihsel dönemde Etiyopya için tehdit olduğu ders kitaplarında vurgulanmaktadır. İlki daha önce tartışıldığı üzere Adal Sultanlığı ve İmam Ahmed'dir. İmam Ahmed'in Hristiyan Habeşlilere zulmettiği, kilise ve manastırları yaktığı, Etiyopya'nın iç bölgelerini ele geçirdiği, bu süreçte başlarda Osmanlı'dan da destek gördüğü ama sonrasında Osmanlı desteğinin kesilmesi sonrasında İmam Ahmed'in savaşı kaybettiği belirtilmektedir. Bu savaşlar Etiyopya'nın demografisini değiştirdiği, Etiyopya içinde çok ciddi nüfus hareketleri yaşandığı ve Osmanlıların Kızıldeniz'de mukim bir güç haline gelmesine neden olduğu için daha olumsuz bir anlatı ile sunulmaktadır. Somalilerin tehdit ve düşman olarak tanımlandığı bir diğer dönem ise Siyad Barre'nin Büyük Somali'yi kurmak için İtalyan, Britanya, Fransız Somalilandları ile Ogaden ve Kenya'nın Somali bölgesini birleştirme arzusu sonrasında Etiyopya'ya karşı başlattığı savaştır. 1977'deki savaşta zayıflayan Etiyopya'ya karşı Siad Barre Ogaden bölgesini almış, bunun üzerine Rusya'nın desteği, Küba (burada Yemen'den bahsetmemiş) desteği ile işgali sona erdirmiş ve savaşı kazanmıştır (T/Giorgis v.d., 2022, s. 181-182).

Sonuç

Etiyopya ders kitapları Etiyopya'yı tüm semavi dinlerin en önemli merkezlerinden ilk yayılma alanlarından biri olması itibarıyla Etiyopya'nın oldukça kritik bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Musevilik ve Hristiyanlık, Etiyopya'da erken dönemlerinde kabul görmüş ve yayılma imkânı bulmuştur. İslam da aynı şekilde ilk hicretin sonucunda barışçıl bir şekilde Etiyopya topraklarında yayılma imkânı bulmuştur. Etiyopya ders kitapları ilk hicret sürecinde Müslümanlara gösterilen hoşnutluk ve ev sahipliğinin bir sonucu olarak Hz. Peygamber'in Etiyopya'ya fetih hareketlerinin düzenlenmesine izin vermediğini vurgulamaktadır.

Etiyopya ders kitaplarında tarih anlatısı ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili tarih anlatısı belirli bir tarihsel süreklilik içinde kısa olmakla birlikte daha açık bir şekilde sunulmaktadır. Diğer Doğu Afrika ülkeleri ders kitapları ile kıyaslandığında, hangi tarihsel dönemde hangi olayın nasıl gerçekleştiği okuyucular için daha anlaşılabilir. Buna ilaveten, Türk tarihine ve Türk devletlerine doğrudan odaklanmamakla birlikte, Bizans İmparatorluğu anlatılırken Selçuklulara, Kuzey Afrika anlatılırken Memlûklere değinilmektedir. Bu anlatıda genel olarak bu devletlerin sadece savaş alanlarında büyük devletler olmadığı, aynı zamanda ticaret, kültür bilim gibi alanlarda da gelişmiş devletler olduğu vurgulanmaktadır.

Etiyopya ders kitapları Osmanlı Devleti'nin özellikle genişleme döneminde ve Kanuni (Muhteşem) Sultan Süleyman döneminde imparatorluğun askeri ve yönetim olarak gelişmişliğini vurgulanmaktadır. Özellikle askeri alanda yeniçerilerin imparatorluğun genişlemesinde oldukça önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde Doğu Sorunu bağlamında Balkan sorunlarına, Balkan Savaşları'na ve ardından Birinci Dünya Savaşı'na yer verilmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki anlaşmalar ve anlaşmaların ülkeler üzerindeki etkilerinden bahsedilirken, Osmanlı'dan bir cümle ile bahsederken, Almanya'dan ayrıntılı bahsetmektedir. Aynı zamanda bu savaşın doğuda Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirdiği ve "modern demokratik bir İslam devleti olan Türkiye'nin" temelini atıldığı ifade edilmektedir.

Etiyopya ders kitapları Osmanlı ile ilişkili olarak Filistin meselesine yer vermektedir. Ders kitaplarının Filistin meselesinde genel olarak İsrail yanlısı bir dil benimsediği görülmektedir. Osmanlı'nın bu süreçteki rolünü ise Siyonist hareketin Filistin'i vatan bellemesini ve Yahudi göçünü engelleyen bir çaba olarak tanımlamaktadır. Zaten burada Filistin'in Osmanlı "işgali" altında olduğu ifade edilmektedir. Etiyopya tarihsel olarak Yahudilik ile Hz.

Süleyman ve oğlu Menelik I üzerinden bir bağ kurmakta ve tarihsel olarak da burayla bağ kurulan Süleyman hanedanlığı üzerinden Etiyopya tarihini yazmaktadır. Bundan dolayı da İsrail ile bağlarının oldukça güçlü olduğu görülmektedir.

Etiyopya ve Osmanlı ilişkisinden, Adal Sultanlığı dönemindeki ilişki bağlamında bahsedilmektedir. Adal Sultanlığı'nın Etiyopyaya karşı başlattığı savaşta, Etiyopyalıların Portekizlerden yardım istediği, Adal Sultanlığı'nın da Osmanlı'dan yardım istediği belirtilmektedir. Bu güçlerin birbirleri ile çarpıştığı, ilk savaşta Osmanlılar tarafından desteklenen İmam Ahmed liderliğindeki Adal Sultanlığı'nın savaşı kazandığı ancak ikinci savaşta Osmanlı askerlerini geri gönderen İmam Ahmed'in savaşı kaybedip öldürüldüğü ifade edilmektedir. Adal Sultanlığı'nı ve İmam Ahmed'i Etiyopya birliğinin önündeki en temel engellerden biri olarak tanımlayan ders kitapları, Adal Sultanlığı'na destek veren Osmanlılardan da hoşnutsuz bir şekilde bahsetmektedir. Osmanlılar doğrudan Etiyopya birliğinin kurulmasının önündeki engellerden biri olarak tanımlanmamakla birlikte, 1557'de Massava'yı "işgal" eden Osmanlıların bu bölgede üç yüzyıl var olmaya devam ettiği ve Etiyopya içlerine girmeye çalıştığı ifade edilmektedir. Osmanlıların hangi amaç ile Doğu Afrika'da bulunduklarına dair bir açıklama görülmektedir.

Etiyopya ders kitapları, Etiyopya birliği için tarihteki en önemli düşmanlardan biri olarak Mısırlılar tanımlanmaktadır. Mısırlılar özellikle 1870'ten sonra Nil'in kaynağına erişme ve bu kaynağı kontrol etme arzusu ile Etiyopya'yı topyekûn işgal etmek istemişlerdir. Ancak Mısır saldırganlığını, Etiyopyalıların başarı ile yok ettiği ders kitaplarında vurgulanmaktadır. Burada dikkat çeken husus, Mısır'dan bahsederken Türk Mısır yönetimi ya da Osmanlılar gibi bir tanımlama ya da ilişkilendirme yapılmamasıdır. Etiyopya ders kitapları ,Etiyopya için en büyük tarihsel düşman olarak İtalya'yı tanımlamaktadır. İtalya'dan sonra en önemli düşman ve tehdit olarak Somali tanımlanmaktadır.

Son olarak Etiyopya ders kitaplarında sistematik ve özel olarak Osmanlı tarihine ya da diğer Türk devletlerine doğrudan bir konunun merkezi olarak ele alınma olgusu oldukça sınırlıdır. Osmanlı öncesi Türk devletlerinin genel olarak faaliyetlerinden bahsetmektedir. Ancak Hristiyan dünyayı etkileyen olaylarda, Türk devletlerinden daha olumsuz ve eleştirel bir kavramsal çerçeve kullanılmaktadır. Örneğin, Türklerin Kudüs'ü fethetmesinden sonra Hristiyanların Kudüs'e girişi kısıtlanması ya da ticaret yollarını ve ticareti Hristiyanlar için kısıtlaması gibi olaylarda olumsuz kavramlar kullanılmaktadır. Benzer şekilde, Adal Sultanlığı ve Etiyopyalıların savaşında Osmanlıların verdiği destek ve sonrasında Kızıldeniz'deki hakimiyeti de olumsuz olarak tanımlanmıştır. Ancak Klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu, ordusu ve Muhteşem Süleyman gibi hususlar daha olumlu bir dil ile sunulmuştur.

Kaynakça

- Ayane, Z. T., & Mihiretie, D. M. (2024). Images of Africa as represented in Ethiopian secondary school geography textbooks. *Cogent Social Sciences*, 10(1), 2299207. <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2299207>
- Bachore, M., & Semela, T. (2022). Is gender-bias in textbooks spilled over from schools to universities? Evidence from Ethiopian university English language course textbooks. *Cogent Education*, 9(1), 2152616. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2022.2152616>
- Bogale, W and Eskezia, G. 2023. *History student textbook grade 11*. Sharjah: Federal Democratic Republic of Ethiopia, Ministry of Education
- Dejene, W. (2017). A Survey of Gender Representation in Social Studies Textbooks of Ethiopian Primary Schools. *British Journal of Education, Society & Behavioural Science*, 21(1), Article 1. <https://doi.org/10.9734/BJESBS/2017/32754>
- Gebregeorgis, M. Y. (2016). Gender Construction Through Textbooks: The Case of an Ethiopian Primary School English Textbook. *Africa Education Review*, 13(3–4), 119–140. <https://doi.org/10.1080/18146627.2016.1224579>
- Gebregeorgis, M. Y. (2017). Peace values in language textbooks: The case of English for Ethiopia Student Textbook. *Journal of Peace Education*, 14(1), 54–68. <https://doi.org/10.1080/17400201.2016.1228526>
- Hizmetli, S. (1994). Türklerin yönetimi döneminde Cezayir'in idaresi ve kurumları. *Belleten*, 58, (221), 71-118. doi:10.37879/belleten.1994.
- Julla, D.R. & Melko, T.M. (2023). *History Student tetbook grade 9*. Sharjah: Federal Democratic Republic of Ethiopia, Ministry of Education.
- Lulling, V. (2002). *Sultanate: The Geledi City State over 1500 Years*. London: Haan.
- Maow, B. A. (2023). Turkish-Somalia relations in agriculture & livestock sectors. Journal of McNab, C., & Stoye, P. (2000). *Chapter 8 Language Policy in Ethiopian Education: Implications for the Costs of Textbook Production*. In *Education, Cultures, and Economics*. Routledge.
- Mekonnen T., Wasyihun, T. 2023. *History student textbook grade 12*. . Sharjah: Federal Democratic Republic of Ethiopia, Ministry of Education *Somali Studies*, 8, 133–150.
- T/Giorgis, T. A., Tiruneh, M.B., Worku, K.D. & Fetene, M.D. (2022). *Social studies student textbook grade 8*. Addis Ababa: Addis Ababa City Administration Education Bureau.

- Teigland, R. (2024). *Democracy and citizenship in the Ethiopian curriculum and textbooks: A qualitative content analysis of conceptions of democracy and citizenship ideals (Master's thesis, NTNU)*. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/3141742>
- Tufa, T.Z., Desta, Y.S. (2023). *History: Student Textbook Grade 10*. Sharjah: Federal Democratic Republic of Ethiopia, Ministry of Education
- Worku, M. Y. (2019). Analyzing curriculum materials from a gender perspective: Grade eight English textbook of Ethiopia in focus. *Bahir Dar Journal of Education*, 19(2), Article 2. <https://www.ajol.info/index.php/bdje/article/view/248631>
- Yamada, S. (2014). Domesticating democracy?: Civic and ethical education textbooks in secondary schools in democratizing Ethiopia. In *(Re)constructing memory* (pp. 35–59). Brill. <https://brill.com/display/book/9789462096561/BP0000004.xml>
- Yayehyirad, A.Y., Derese D.S., Fetene, M.D., Someno, T.D. (2022). *Social studies student textbooks: Grade 7*. Addis Ababa City: Addis Ababa City Administration Education Bureau.

📍 Hacettepe Mahallesi Gelin Sokak No:8 Altındağ - Ankara / TÜRKİYE
☎️ +90 (312) 235 05 10
✉️ info@afrikavakfi.org.tr
🌐 www.afrikavakfi.org.tr

Yayın Tarihi: Mart 2025
Telif: Afrika Vakfı © 2025 Ankara- Türkiye

“Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul
ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin
5’inci maddesinin 2’inci fıkrası
çerçevesinde bandrol taşıması
zorunlu değildir.